

วิเคราะห์ศรัทธาของประชาชนที่มีต่อท้าวเวสสุวรรณของวัดเขตจอมทอง กรุงเทพมหานคร

A Study of People's Faith toward Vessuvan Deity at Wat Khet Chom Thong, Bangkok

¹พระธรรมบุญ โลหะเจริญ และ ²มานพ นักการเรียน

¹Phra Thammanoon Lohajaroen and ²Manop Nakkanrian

¹บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

²มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตสิรินธรราชวิทยาลัย

¹Graduate School Buddhist Mahachulalongkornrajavidyalaya University Thailand.

²Mahamakut Buddhist University, Sirindhornrajavidyalaya Campus, Thailand.

E-mail: ¹thammanccn.ballccn@gmail.com, ²mnakkarreiy@gmail.com

Received April 29, 2024; Revised June 3, 2024; Accepted August 9, 2024

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ 1) เพื่อศึกษาศรัทธาในคัมภีร์พระพุทธศาสนา 2) เพื่อศึกษาศรัทธาท้าวเวสสุวรรณในสังคมไทย 3) เพื่อวิเคราะห์ศรัทธาของประชาชนที่มีต่อท้าวเวสสุวรรณของวัดเขตจอมทอง กรุงเทพมหานคร เป็นการศึกษาวิจัยเชิงคุณภาพ ภาคสนาม โดยการสัมภาษณ์เชิงลึก ผู้ให้ข้อมูลสำคัญสำคัญ จำนวน 15 รูป/คน ผลการวิจัย พบว่า ศรัทธาท้าวเวสสุวรรณ หมายถึง ความเชื่อ มี 4 ประการ 1) กัมมัสถา 2) วิปากัสถา 3) กัมมัสสกาตัสถา และ 4) ตถาคตโพธิสถา ผู้ถึงพร้อมด้วยศรัทธา ตั้งมั่นในพระพุทธศาสนา มีความเชื่อที่ประกอบด้วยปัญญาหรือเหตุผลเรียกว่า ศรัทธาญาณสัมปยุต คือ ความเชื่อที่ประกอบด้วยปัญญา เมื่อเห็นว่ามีเหตุผลสมควรจึงเชื่อ เรียกอีกอย่างว่า อการวดีศรัทธา เทพที่ปรากฏในพระพุทธศาสนานั้นได้เกิดมาจากผลแห่งกุศลกรรม มีการบำเพ็ญทาน ศีล ภาวนา เช่น หลักธรรมของการเป็นท้าวสักกะ ได้แก่ วัตรบท 7 และบุญกิริยาวัตถุ 10 เป็นต้น เทพ มีอยู่ 3 จำพวก คือ 1) สมมติเทพ 2) อุปัตติเทพ 3) วิสुทธิเทพ ท้าวเวสสุวรรณ จัดเป็นมหาเทพ ผู้มีบทบาทในการช่วยคุ้มครองพระพุทธศาสนา ส่วนเทพแต่ละองค์นั้นได้สะท้อนภาพการเป็นแบบอย่างในการดำเนินชีวิตของมนุษย์ ความเชื่อของประชาชนที่มีต่อท้าวเวสสุวรรณของวัดเขตจอมทอง ท้าวเวสสุวรรณมีความสำคัญต่อวิถีการดำเนินชีวิตของประชาชน โดยเมื่อมีศรัทธาต่อท้าวเวสสุวรรณ ได้ศึกษาประวัติและแนวทางการทำความดีของท่าน แล้วนำมาปฏิบัติตาม ก็จะได้ผลดีแก่ตนเองและสังคม ดังนั้น ศรัทธาในพระพุทธศาสนาต้องมีปัญญากำกับด้วยเสมอ จึงจะช่วยให้ประสบความสำเร็จในเรื่องต่าง ๆ ได้ และยังเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวทางจิตใจในการดำเนินชีวิตในสังคมไทยปัจจุบัน

คำสำคัญ: ศรัทธา; ท้าวเวสสุวรรณ; ศรัทธาของประชาชน

Abstract

The objectives of this article were: 1) to study the faith in Buddhist scriptures 2) study the faith toward Vessuvan deity 3) analysis of people's faith toward Vessuvan deity of Wat Khet Chom Thong, Bangkok. This is a Qualitative field Research by In-depth-Interview. The key informants 15 monks/ persons.

The results of the study found that: the word 'Saddha' in Buddhism means believing consisting of 4 types: 1) Kammassaddha, 2) Vipakasaddha, 3) Kammassakatasaddha and 4) Tathagatabodhisaddha Those who are right faithful and confidential in Buddhism consisting of rational wisdom called Saddhañanasampayutta or wisdom-associated With relevant reason, faith arises so it is called Akaravatisaddha. The faith toward deity caused by wholesome actions consisting of; arm giving, morality, and wisdom development, such as the virtue of Sakka deity which are 7 virtuous qualities and 10 meritorious deeds. There are 3 types of deities: 1) conventional deity, 2) born deity, 3) purified deity. Vessuvan deity is praised as the great deity, because he is guardian of Buddhism. Other deities reflect an exemplifying human for virtuous living to prevent superstitious beliefs. People's faith in Vessuvan deity of Wat Khet Chom Thong will lead to virtuous living if having faith in him. Those who have studied the history of Vessuvan will impress his good deeds and use it as an idol to follow which good results for oneself. So, faith in Buddhism must always be accompanied by wisdom, which leads to the success in various activities and is also a mental anchor for the better living in Thai society.

Keywords: Saddha; Vessuvan Deity; People's Faith

บทนำ

ท้าวเวสสุวรรณ เป็นหนึ่งในบรรดาท้าวจตุโลกบาล หรือท้าวมหาราชทั้ง 4 ตามหลักฐานที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนามีหลายแห่งที่กล่าวถึงท้าวจตุโลกบาล หรือท้าวจตุมหาราช ดังจะยกตัวอย่าง เช่น เมื่อคราวที่เหล่าเทพยดา และพรหมทั้งหลาย ซึ่งรวมถึงท้าวจตุมหาราชด้วย ได้พร้อมกันอาราธนาเสด็จเทพบุตรโพธิสัตว์ในดุสิตเทวโลก ให้ลงไปถือพระชาติเป็นมนุษย์ เพื่อตรัสรู้เป็นพระสัมโพธิญาณหรือเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ท้าวเวสสุวรรณเป็นเทพผู้ยิ่งใหญ่ในท้าวจตุโลกบาลทั้ง 4 (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) อธิบดีแห่งอสูร โดยเป็นเทพผู้ปกป้องพระพุทธศาสนา และเป็นเทพผู้คุ้มครองโลกมนุษย์คอยปิดเป่าสิ่งไม่ดีออกไปจากชีวิต อีกทั้งยังเป็นเทพเจ้าแห่งโชคลาภที่มีชุมทรัพย์มหาศาล ท่านได้ปรากฏอยู่ในหลายความเชื่อทางศาสนา ไม่ว่าจะเป็นท้าวเวสสุวรรณของอินเดียได้ พระซุ้มพลของทิเบต หรือตัวเหวินเทียนหวังของจีน ทำให้ท่านเป็นเทพองค์หนึ่งที่เป็นที่เคารพนับถือในหลาย ๆ ประเทศ

ท้าวเวสสุวรรณ เป็นเทพองค์หนึ่งที่ได้รับการเคารพนับถือจากพุทธศาสนิกชนชาวไทยมาเป็นเวลายาวนาน ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ท้าวเวสสุวรรณ เป็นนามของเทพองค์หนึ่งที่พุทธศาสนิกชนชาวไทยรู้จักกันดีทั้งคุ้นหูกับนามและคุ้นตากับรูปปั้นยักษ์ยืนถือกระบอง รวมถึงมีความศรัทธาเชื่อว่าอำนาจของท้าวเวสสุวรรณสามารถคุ้มครองให้ปลอดภัยจากภูติผีปีศาจ และสิ่งชั่วร้ายได้จากอดีตที่ผ่านมา คติการนับถือท้าวเวสสุวรรณมีบทบาท และความสำคัญที่สัมพันธ์กับวิถีชีวิตผู้คนในสังคมไทย ซึ่งเป็นสังคมที่นับถือศาสนาพุทธเป็นส่วนใหญ่ บทบาทของท้าวเวสสุวรรณในสังคมไทย ตั้งแต่สมัยก่อนราชอาณาจักรไทยจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น มี 3 ฐานะ คือ 1) บทบาทหน้าที่ใน

ฐานะโลกบาล ทำหน้าที่ปกป้องคุ้มครองดูแลสวรรค์ และโลกมนุษย์ 2) บทบาทหน้าที่ในฐานะผู้พิทักษ์พุทธศาสนา และพุทธสถาน 3) บทบาทหน้าที่ในฐานะเทพแห่งความมั่นคงเป็นเจ้าของทรัพย์ และเป็นผู้ประทานทรัพย์สมบัติ และโชคลาภ (พระพรหมคุณาภรณ์ ป.อ. ปยุตฺโต, 2551)

พุทธทาสภิกขุ (2545) ได้กล่าวไว้ว่า ถึงเทวดาในส่วนของหนังสือเรื่องความเชื่อที่เทวดาทิ้งหลาย ได้เข้ามาเกี่ยวข้องกับมนุษย์ ว่าเราได้ปฏิเสธการมีอยู่จริงของเทวดา แต่เราควรยึดถือหลักของอำนาจเหตุและผล และเป็นไปตามกฎของธรรมชาติ ส่วนเรื่องผีสังเทวดา เป็นเพียงผลผลิตทางด้านนามธรรม หรืออำนาจของจิต ที่เกิดจากความหลงผิด หรือวิชา จึงขอให้ชาวพุทธระมัดระวัง อย่าได้เผลอตบไปเป็นสาวกของผีสังเทวดาเหล่านั้น โดยไม่รู้ตัว ทั้งที่เราอยู่ในผ้ากาสาพัสตร์ซึ่งเป็นเครื่องหมายของพระศาสนา และไม่จำเป็นต้องไปอ้อผีสังเทวดา จึงจะสมกับเป็นพุทธบุตร ผู้ทำตนเป็นแสงสว่างส่องทางให้แก่ชาวโลกที่ยังมืดบอดอยู่

พระมหาศิริวัฒน์ สิริวัฒน และ ประยงค์ จันทรแดง (2552) ได้ศึกษาเรื่อง “การศึกษาเชิงวิเคราะห์ บทบาทของเทวดาที่ปรากฏในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก” พบว่า เทวดาในทางพระพุทธศาสนา การบังเกิดเป็นเทวดา เป็นผลมาจากการทำความดี โดยเฉพาะการประกอบสุจริต ทั้งทางกาย วาจา และใจ และการให้ทาน เทวดามีคุณสมบัติสำคัญ 4 ประการ คือ มีอายุยืน มีพรพรรณงาม รูปร่างงดงาม มีทิพยสมบัติ และมีอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ เทวดามีบทบาทต่อมนุษย์อยู่ 2 ด้าน คือ บทบาทด้านบวก คือ คอยสอดส่องดูแลช่วยเหลือมนุษย์ ที่บำเพ็ญคุณงามความดีสมควรได้รับความช่วยเหลือ และช่วยเหลือดูแลพระพุทธศาสนา แต่บทบาทด้านลบ คือ เทวดาที่มักปรากฏในรูปแบบของมาร ที่มาคอยขัดขวางความตั้งใจในการทำดีของมนุษย์ และบางประเด็นที่คนยังเข้าใจผิดว่า เทวดาอยู่เหนือมนุษย์ แต่ยังมีเทวดาที่ฝึกฝนพัฒนาดีแล้ว เช่น เทวดายังมีการมาฟังธรรมของพระพุทธเจ้า และการสวดชุมนุมเทวดา เป็นเพียงการอัญเชิญเทวดาให้มาร่วมฟังธรรมด้วยเท่านั้น มิใช่เป็นการยกย่องยอมให้เทวดาอยู่เหนือผู้มีธรรมแต่อย่างไร

ศุภสันต์ ฉายนิโยธิน (2554) ได้ศึกษาเรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์ความเชื่อเรื่องจุติคามรามเทพในมุมมองพระพุทธศาสนา” พบว่า หลักความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับเทวดา ไม่ว่ามนุษย์หรือเทพเทวดาก็ต้องถือธรรมเป็นใหญ่ ถือเอากรรมเป็นใหญ่ คือเชื่อว่าสรรพสัตว์ล้วนมีกรรมเป็นของของตนทั้งสิ้น และถือเอากรรมเป็นเกณฑ์ตัดสิน นั่นคือเทพเทวดาและมนุษย์นับถือกันตามธรรม ตามปกติเทพเทวดาเกิดจากมนุษย์ที่เคยกระทำความดีกรรมกรรมดีบางประการไว้ จึงได้ไปเกิดเป็นเทวดา ดังนั้น จึงทำให้มนุษย์โน้มเอนเคารพไปทางเทวดามากกว่า แต่อย่างไรก็ตาม ทั้งสองฝ่ายควรมีเมตตา คือ ตั้งไมตรีจิตต่อกัน ดังเช่นเวลาที่มนุษย์กระทำความดีก็จะอุทิศให้แก่เทวดา ด้วยเปรียบเหมือนผู้ใหญ่ที่มีเมตตาอยากดูแลรักษา ช่วยเหลือเด็กที่ประพฤติดีให้อยู่เย็นเป็นสุข

ดังนั้นจากที่กล่าวมา ทำให้เห็นบทบาทและความสำคัญดังกล่าว ที่มีการปรับเปลี่ยนเรื่อยมา มีส่วนสะท้อนให้เห็นสภาพของสังคมในมิติต่าง ๆ ทั้งในอดีต และปัจจุบัน (Damnoen et al., 2021) ผู้วิจัยจึงมีความสนใจที่จะศึกษาในเรื่องเกี่ยวกับความศรัทธาของประชาชนที่มีต่อท้าวเวสสุวรรณของวัดเขตจอมทอง กรุงเทพมหานคร และประวัติของท้าวเวสสุวรรณว่ามีความเป็นมาอย่างไร เพราะสาเหตุใดจึงทำให้ประชาชนมีความศรัทธาที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตในสังคมปัจจุบัน จึงเป็นสิ่งสำคัญอีกอย่างหนึ่งที่ควรจะได้ทำการศึกษา

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาศรัทธาในคัมภีร์พระพุทธศาสนา
2. เพื่อศึกษาศรัทธาท้าวเวสสุวรรณในสังคมไทย
3. เพื่อวิเคราะห์ศรัทธาของประชาชนที่มีต่อท้าวเวสสุวรรณของวัดเขตจอมทอง กรุงเทพมหานคร

การทบทวนวรรณกรรม

ศรัทธาในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

ศรัทธา หมายถึง ความเชื่อ และความรู้สึกซาบซึ้งด้วยมั่นใจในเหตุผลเท่าที่ตนมองเห็นเป็นความมั่นใจใน 3 องค์ประกอบ คือ มั่นใจว่าเป็นไปได้ มั่นใจว่ามีคุณค่า และเข้าใจให้อยากพิสูจน์ความจริง ศรัทธาเป็นคุณธรรมที่ต้องมาก่อนในเบื้องต้น แต่ต้องเป็นศรัทธาที่ประกอบด้วยปัญญา หรือมีการสนับสนุนจากปัญญา จะมี 2 ประเภท ศรัทธาประเภทที่ 1 เป็นศรัทธาแบบปิดกั้นปัญญา ใช้วิธีปลุกเร้าหรือแม้แต่บังคับให้เชื่อ และพอเชื่อแล้วก็ต้องมอบความไว้วางใจให้สิ้นเชิง ห้ามถาม ห้ามสงสัย คอยรอทำ ตามอย่างเดียว ศรัทธาประเภทนี้ไม่ทำให้มีการสืบค้นทางปัญญาต่อไป ศรัทธาประเภทที่ 2 เป็นศรัทธาแบบสื่อนำไปสู่ปัญญา คือ ความเชื่อนั้นเป็นตัวชักนำให้สนใจ เริ่มต้นศึกษาสืบค้น สิ่งทั้งหลายในโลกนี้มีมากมาย เมื่อยังไม่มีจุดเริ่มต้นว่าจะสนใจเรื่องใด แต่เมื่อเกิดศรัทธาต่อบุคคลหรือเรื่องราวหลักการใด ศรัทธานั้นก็จะป็นปัจจัยที่ทำให้มีจุดเริ่มต้น ศรัทธาทำให้มีความสนใจและเข้าไปหา โดยเฉพาะศรัทธาในคนก็เพื่อจะชักนำให้เข้าไป ชักถามเขา การที่ศรัทธาในพระก็เพื่อจะเข้าไปหาและซักถามท่าน เพื่อให้เกิดความรู้ และเข้าใจความจริงยิ่งขึ้นไป

พระพุทธศาสนานับการพัฒนาศรัทธา และปัญญาที่ถูกต้องตามหลักคำสอนของพระพุทธเจ้าเป็นหลัก ความจริงที่พระพุทธองค์ได้ทรงค้นพบโดยมิได้ทรงสร้างสรรค์ขึ้นเอง และมีได้ทรงรับคำสั่งสอนมาจากเทพเจ้าหรือพระเจ้าองค์ใดทั้งสิ้น ดังที่กล่าวแล้วนั้น พระพุทธศาสนาจึงนับว่า เป็นศาสนาที่ต่างไปจากศาสนาอื่น ๆ อยู่มาก หลักคำสอนที่สนับสนุนความจริงดังกล่าวนี้ คือ หลักคำสอนเรื่องศรัทธา และปัญญา ศรัทธา คือ ความเชื่อ ศรัทธาในพระพุทธศาสนาเป็นความเชื่อที่ประกอบด้วยปัญญา หรือเหตุผล (พระพรหมคุณาภรณ์ ป. อ. ปยุตโต, 2555) ซึ่งเรียกว่า ศรัทธาเพื่อปัญญา หลักคำสอนของพระพุทธเจ้านั้นมีข้อสังเกตประการหนึ่ง คือ หากทรงสอนเรื่องศรัทธาไว้ในที่ใด ก็ทรงสอนปัญญากำกับไว้ในที่นั้นด้วย นั่นก็หมายความว่า ทรงสอนให้ใช้ศรัทธาที่ประกอบด้วยปัญญาเสมอไป ตัวอย่างเช่น ในหลักคำสอนหมวด พละ 5 (ธรรมอันเป็นกำลัง) ประกอบด้วย ศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ และปัญญา หรือใน อริยทรัพย์ 7 (ทรัพย์ภายในอันประเสริฐ) ประกอบด้วย ศรัทธา ศีล หิริ โอตตัปปะ พุสฺสัจจะ จาคะ และปัญญา จะเห็นว่า ศรัทธาในพระพุทธศาสนาต้องมีปัญญากำกับด้วยเสมอ ซึ่งต่างจากศาสนาอื่นบางศาสนาที่จะสอนให้ศรัทธาอย่างเดียว คือ ถ้าพระคัมภีร์สอนไว้อย่างนี้ ก็จะต้องเชื่อตามโดยไม่มีข้อแม้ ถ้าหากไม่เชื่อถือว่าเป็นคนบาป แต่สำหรับพระพุทธศาสนา แม้แต่การสอนหลักธรรมของพระพุทธเจ้า พระพุทธองค์ก็ไม่ได้ทรงบังคับให้เชื่อตามที่พระองค์สอน พระองค์ทรงแนะนำให้พิจารณาไตร่ตรองด้วยเหตุด้วยผล และเห็นด้วยเสียก่อนแล้วจึงเชื่อ

ไชย ณ พล (2555) ได้กล่าวไว้ว่า เทวดาในความเชื่อทางพระพุทธศาสนาว่า เทวดาสามารถติดต่อกับมนุษย์ด้วยวิธีการต่าง ๆ ตามแต่ระดับสมาธิจิต จิตของมนุษย์ และฤทธิ์ของเทวดา เช่น การสนทนากับ หูทิพย์ ตาทิพย์ หรือสัมผัสทางจิต หรือแม้กระทั่งการเข้าฝัน แต่กระนั้นสิ่งที่จะต้องระวังอย่างยิ่ง คือ เทวดานั้นมีทั้งมิตรและมาร มีทั้งที่เป็นสัมมาทิฐิ และมิถิฐิ ดังนั้นหากมนุษย์ไม่อาจติดต่อกับเทวดา ได้โดยชัดเจน อาจจะถูกหลอกด้วยหุ้มนารได้ หรือแม้กระทั่งเทวดาที่หวังดีมาเตือนด้วยความหวังดีจริง แต่ท่านมีความเห็นผิดอยู่ คำแนะนำนั้นก็ย่อมผิดพลาดได้

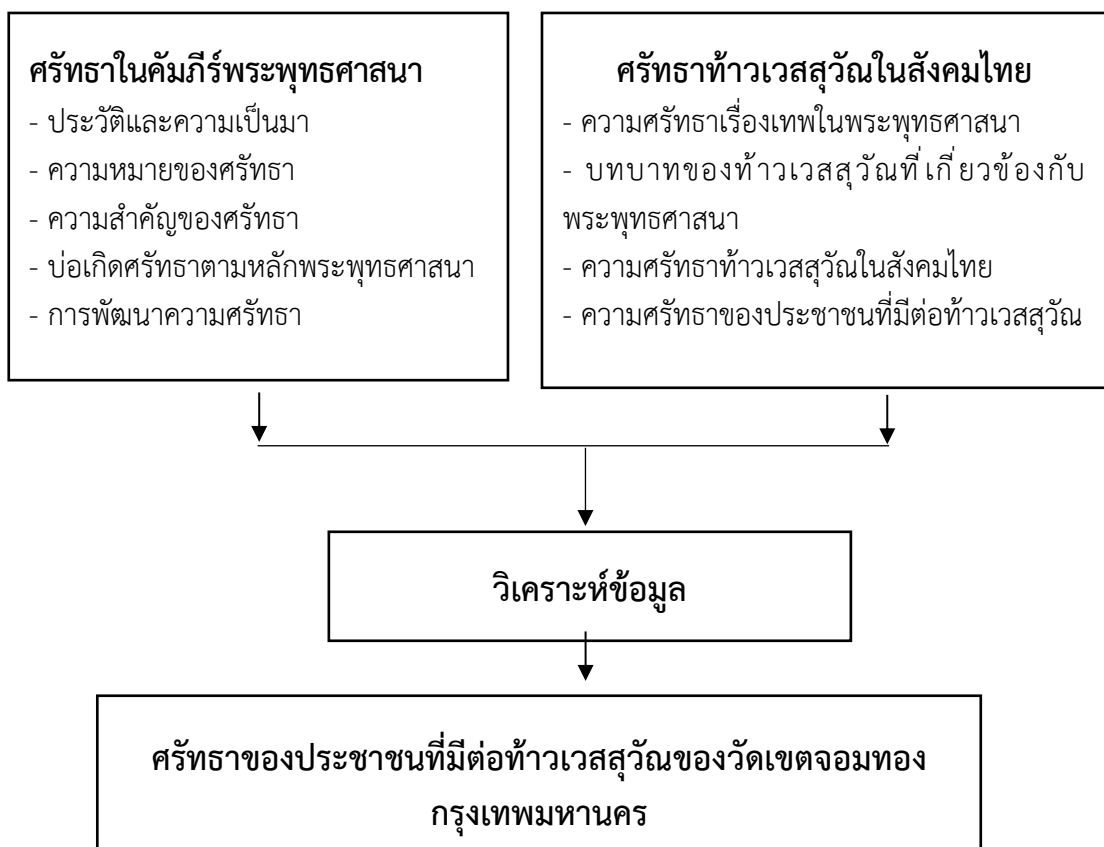
พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตโต) (2555) ได้กล่าวไว้ว่า ในทัศนะของพระพุทธศาสนา อิทธิปาฏิหาริย์ก็ดี เทวดาหรือเทพเจ้าต่าง ๆ ก็ดี มีจริงหรือไม่ ถ้าตอบตามหลักฐานในคัมภีร์มีพระไตรปิฎก เป็นต้น โดยถือตามตัวอักษรก็ต้องว่ามีหลักฐานที่จะยืนยันคำตอบนี้มีอยู่มากมายทั่วไป โดยภาพรวมแล้ว พระพุทธศาสนาไม่สนใจกับคำถามว่า อิทธิปาฏิหาริย์มีจริงหรือไม่ เทวดามี จริงหรือไม่ และไม่วุ่นวาย ไม่ยอมเสียเวลา กับการพิสูจน์ความมีจริงเป็นจริงของสิ่งเหล่านี้เลย

พุทธทาสภิกขุ (2545) ได้กล่าวไว้ว่า ถึงเทวดาในส่วนของหนังสือเรื่องความเชื่อที่เทวดาทั้งหลาย ได้เข้ามาเกี่ยวข้องกับมนุษย์ ว่าเราได้ปฏิเสธการมีอยู่จริงของเทวดา แต่เราควรยึดถือหลักของอำนาจเหตุและผล และเป็นไปตามกฎของธรรมชาติ ส่วนเรื่องผีसाงเทวดา เป็นเพียงผลผลิตทางด้านนามธรรม หรืออำนาจของจิต ที่เกิดจากความหลงผิด หรืออวิชชา

จากทบทวนวรรณกรรมผู้วิจัยจะได้นำผลการทบทวนไปสนับสนุนผลการวิจัยและการอภิปรายการวิจัย เพื่อประกอบยการนำเสนอที่สมบูรณ์ ต่อไป

กรอบแนวคิดการวิจัย

การศึกษาการวิจัยครั้งนี้ เป็นการศึกษาศรัทธาของประชาชนที่มีต่อท้าวเวสสุวรรณของวัดเขตจอมทอง กรุงเทพมหานคร ผู้วิจัยได้ศึกษาแนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องโดยได้กำหนดกรอบวิธีวิจัย (Research Method Framework) ดังนี้

แผนภาพที่ 1 กรอบแนวคิดการวิจัย

ระเบียบวิธีวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) การสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth-Interview) จากผู้ให้ข้อมูลสำคัญ เพื่อรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับศรัทธาของประชาชนที่มีต่อท้าวเวสสุวรรณของวัดเขตจอมทอง กรุงเทพมหานคร โดยมีรายละเอียด ดังนี้

1. กลุ่มเป้าหมาย/ผู้ให้ข้อมูลหลัก (Key Informants)

ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ จำนวน 15 รูป/คน ได้แบ่งเป็น 2 กลุ่ม ได้แก่

- 1) กลุ่มพระสังฆาธิการ จำนวน 3 รูป
- 2) กลุ่มประชาชนที่ศรัทธาท้าวเวสสุวรรณ จำนวน 12 คน โดยการคัดเลือกประชาชนที่มาสักการะท้าวเวสสุวรรณ จำนวน 2-3 ครั้งต่อเดือน ของวัดในเขตจอมทอง กรุงเทพมหานคร

2. การสร้างเครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยในครั้งนี้ เป็นแบบสัมภาษณ์ (Interview Form) ที่ผู้วิจัยสร้างขึ้นเพื่อศึกษาศรัทธาของประชาชนที่มีต่อท้าวเวสสุวรรณของวัดเขตจอมทอง กรุงเทพมหานคร โดยผู้วิจัยกำหนดขั้นตอนการสร้างและขั้นตอนการตรวจสอบคุณภาพเครื่องมือ ดังนี้

- 1) ศึกษาแนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับประวัติความเป็นมาของท้าวเวสสุวรรณ ศรัทธาในคัมภีร์พระพุทธศาสนา แนวคิด ทฤษฎีเกี่ยวกับพฤติกรรมความเชื่อของประชาชน และศรัทธาของประชาชนที่มีต่อท้าวเวสสุวรรณของวัดเขตจอมทอง กรุงเทพมหานคร จากเอกสาร ตำรา สิ่งพิมพ์ และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เพื่อเป็นแนวทางในการสร้างแบบสัมภาษณ์
- 2) นำข้อมูลที่ได้ศึกษามาวิเคราะห์ และกำหนดกรอบแนวทางการวิจัย และนำไปใช้เป็นข้อมูลสำหรับการสร้างแบบสัมภาษณ์ให้ครอบคลุม และสอดคล้องกับความมุ่งหมายของการวิจัย
- 3) กำหนดวัตถุประสงค์ในการสร้างเครื่องมือจากกรอบเนื้อหาในคำจำกัดความของนิยามศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย ให้ครอบคลุม และสอดคล้องกับความวัตถุประสงค์ของการวิจัย
- 4) นำเสนอร่างเครื่องมือการวิจัยต่ออาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์และผู้เชี่ยวชาญ เพื่อตรวจสอบและปรับปรุงแก้ไข
- 5) ปรับปรุงแก้ไขเครื่องมือวิจัย
- 6) จัดพิมพ์แบบสัมภาษณ์ฉบับสมบูรณ์ และนำไปใช้จริงเพื่อเก็บรวบรวมข้อมูล

3. การเก็บรวบรวมข้อมูล

- 1) การรวบรวมข้อมูลเอกสาร ผู้วิจัยจะใช้นัยสำคัญที่ปรากฏในเอกสารเป็นหลักในการวิเคราะห์ส่วนข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์กลุ่มประชาชนที่ศรัทธาท้าวเวสสุวรรณ จำนวน 12 คน โดยการคัดเลือกประชาชนที่มาสักการะท้าวเวสสุวรรณ จำนวน 2-3 ครั้งต่อเดือน ของวัดในเขตจอมทอง กรุงเทพมหานคร
- 2) ผู้วิจัยจะศึกษาเนื้อหาของข้อมูลทั้งจากเอกสารและการสัมภาษณ์อย่างละเอียด และบันทึกข้อมูลที่เป็นนัยสำคัญ ก่อนสรุปเป็นข้อมูลของผู้วิจัย
- 3) การวิเคราะห์ข้อมูลและสรุปผล ผู้วิจัยจะใช้นัยสำคัญของข้อมูลที่ได้วิเคราะห์ และนำเสนอเป็นประเด็นตามกรอบการวิจัย
- 4) เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูล มีแบบสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้าง กล้องถ่ายรูป และเครื่องบันทึกเสียง

4. การวิเคราะห์ข้อมูล

นำข้อมูลที่ได้ทั้งจากเอกสาร และภาคสนามมาวิเคราะห์โดยแยกแยะประเด็นที่ศึกษาหาสิ่งที่เหมือนและแตกต่างหรือมีความสัมพันธ์กับองค์ความรู้ ต่อมาจะวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) ซึ่งนำผลวิเคราะห์ที่ได้มาพิจารณาความถูกต้องว่าสามารถตอบวัตถุประสงค์หรือเป้าหมายที่กำหนดไว้ได้หรือไม่ เพื่อตอบปัญหาวิจัย และสรุปผลการวิจัยพร้อมทั้งข้อเสนอแนะต่อไป

ผลการวิจัย

จากการวิจัย สามารถสรุปผลการวิจัย ได้ดังนี้

1. ศรัทธาในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

ศรัทธา หมายถึง ความเชื่อ และความรู้อย่างมั่นคงซึ่งด้วยมั่นใจในเหตุผลเท่าที่ตนมองเห็นเป็นความมั่นใจใน 3 องค์ประกอบ คือ มั่นใจว่าเป็นไปได้ มั่นใจว่ามีคุณค่า และเร้าใจให้อยากพิสูจน์ความจริง ศรัทธาเป็นคุณธรรมที่ต้องการก่อนในเบื้องต้น แต่ต้องเป็นศรัทธาที่ประกอบด้วยปัญญา หรือมีการสนับสนุนจากปัญญา จะมี 2 ประเภท ศรัทธาประเภทที่ 1 เป็นศรัทธาแบบปิดกั้นปัญญา ใช้วิธีปลุกเร้าหรือแม้แต่บังคับให้เชื่อ และพอเชื่อแล้วก็ต้องมอบความไว้วางใจให้สิ้นเชิง ห้ามถาม ห้ามสงสัย คอยรอทำ ตามอย่างเดียว ศรัทธาประเภทนี้ไม่ทำให้มีการสืบค้นทางปัญญาต่อไป ศรัทธาประเภทที่ 2 เป็นศรัทธาแบบสื่อนำไปสู่ปัญญา คือ ความเชื่อนั้นเป็นตัวชักนำให้สนใจ เริ่มต้นศึกษาสืบค้น สิ่งทั้งหลายในโลกนี้มีมากมาย เมื่อยังไม่มิจุดเริ่มต้นว่าจะสนใจเรื่องใด แต่เมื่อเกิดศรัทธาต่อบุคคลหรือเรื่องราวหลักการใด ศรัทธานั้นก็จะปจจัยที่ทำให้มีจุดเริ่มต้น ศรัทธาเป็นปัจจัยแรกที่สุด หรือเป็นขั้นต้นของกระบวนการพัฒนาปัญญา ศรัทธา คือ ความเชื่อในพระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์ หรือเรียกว่าพระรัตนตรัย อันเป็นความเชื่อที่มีเหตุ และผล รวมทั้งต้องมีปัญญากำกับไว้อยู่เสมอ

2. ศรัทธาท้าวเวสสุวรรณในสังคมไทย

ความศรัทธาเรื่องท้าวเวสสุวรรณนั้น มีอยู่คู่กับสังคมไทยมาช้านาน นอกเหนือจากความเชื่อด้านพระพุทธศาสนาแล้ว หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาจัดเป็น อุปาทาน 4 ในข้อที่ภุชูปาทาน และสลิพตูปาทาน และเปียงเบนจากเรื่องศรัทธา 4 ความศรัทธาที่ขาดปัญญานำไปสู่พิธีกรรมที่เกี่ยวข้อง และก่อให้เกิดข้อปฏิบัติเกี่ยวกับท้าวเวสสุวรรณที่เปียงเบนจากหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา ตัวอย่างเช่น ข้อมูลสวรรค์ และประวัติความเป็นมาของท้าวเวสสุวรรณ และอำนาจหน้าที่ของท่าน ทั้งนี้ความเชื่อที่ปรากฏนั้นเน้นเรื่องโชคลาภ การปกป้องคุ้มครองภัย ทั้งจากอมนุษย์ และภัยจากมนุษย์ มีการสร้างวัตถุบูชาในรูปแบบต่าง ๆ เพื่อใช้เป็นเครื่องป้องกัน หรือเครื่องคุ้มครอง ตลอดจนพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับการบวงสรวง เพื่อให้ตนเองได้ในสิ่งที่ต้องการ

เทวดา หมายถึง ผู้ที่อยู่ต่างภพกับมนุษย์ และมีอำนาจเหนือธรรมชาติ ดลบันดาลให้เกิดสิ่งต่าง ๆ ขึ้นได้ ทั้งร้ายและดี ในประเทศไทย คำว่า “เทวดา” เป็นคำยืมจากภาษาบาลี ซึ่งโดยความหมายแล้วกินความตั้งแต่ เทวดา หรือเทพเจ้าในศาสนาฮินดู (พราหมณ์) พุทธศาสนา รวมไปถึงเทวดาประจำถิ่นตามความเชื่อพื้นเมืองด้วยความเชื่อเรื่องเทวดา หรือเทพเจ้าในสังคมไทย นี้มีมาแต่ครั้งก่อนสถาปนาอาณาจักรสุโขทัย โดยในขั้นต้นความเชื่อเรื่องเทวดา น่าจะมีอยู่ในรูปของเทวดาประจำถิ่น หรือเทวดาที่เกี่ยวข้องกับกิจกรรมในชีวิตประจำวันของคนอยู่แล้ว ครั้นเมื่อชาวไทยยอมรับนับถือพุทธศาสนา และศาสนาพราหมณ์ ความเชื่อเรื่องเทวดาจึงได้พัฒนาขึ้นเป็นรูปแบบที่ชัดเจน โดยเฉพาะในคติทางศาสนาพราหมณ์ อย่างไรก็ตาม คติความเชื่อเรื่องเทวดาก็ได้ผสมผสานกันในพุทธศาสนา ศาสนาพราหมณ์ และความเชื่อท้องถิ่น โดยจะมีสัดส่วนแตกต่างกันไปตามกลุ่มชน หรือพิธีกรรมต่าง ๆ และยังคงเป็นความเชื่อที่ดำเนินคู่ไปกับหลักการทางศาสนามาตราบจนปัจจุบัน

3. วิเคราะห์ศรัทธาของประชาชนที่มีต่อท้าวเวสสุวรรณของวัดเขตจอมทอง กรุงเทพมหานคร

ประชาชนที่มีความศรัทธาต่อท้าวเวสสุวรรณในวัดเขตจอมทอง มีความเชื่อว่า เทพ ทรงไว้ซึ่งพลังอำนาจเหนือมนุษย์ สามารถดลบันดาลให้เกิดผลดี ผลร้ายแก่มนุษย์ได้ ผู้ประสงค์ให้เกิดผลดี จึงทำการบวงสรวงบูชาด้วยพิธีกรรมต่าง ๆ เพื่อให้เทพเกิดความพึงพอใจ ประทานพรให้ตามต้องการ เมื่อประชาชนได้ตามปรารถนา จึงทำให้เกิดความเชื่อศรัทธาเรื่องเทพในปัจจุบันนี้ และความเชื่อเรื่องเทพมีความเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตในสังคมปัจจุบันอยู่มิได้เลือนลางจางหายไปแต่ประการใด เพราะวิถีชีวิตของคนในสังคม ถ้าจะทำการงานใดเป็นพิเศษ ก็จำเป็นต้องสังเวยบอกกล่าวให้เทพทราบ และแสดงความภักดีต่อเทพ เพื่อความสุขสวัสดิ์ หรือเพื่อให้เทพบันดาล ให้สำเร็จผลตามปรารถนา ความศรัทธาในท้าวเวสสุวรรณที่มีความสำคัญต่อการดำเนินชีวิต คือ ศรัทธามีความสำคัญแตกต่างกัน

ตามความหมาย และหน้าที่ ศรัทธาแม้จะเป็นเพียงปัจจัยขั้นพื้นฐาน และเป็นส่วนหนึ่งในการพัฒนาปัญญา แต่ไม่สามารถดูแคลนได้เพราะอาจทำให้เข้าใจความหมายศรัทธาผิดไป เพื่อให้เข้าใจถึงความสำคัญของศรัทธานั้น จึงสามารถแบ่งตามความหมายและหน้าที่ได้ 3 ประการคือ 1) ศรัทธาเป็นพื้นฐานในการพัฒนาปัญญา บุคคลที่ยังไม่สามารถเข้าถึงปัญญาได้ศรัทธาในขั้นพื้นฐานมีความสำคัญมากศรัทธาเป็นอุปกรณ์ชักนำให้เดินหน้าต่อไปในการพัฒนาเป็นปัญญา เมื่อใช้ถูกต้องจึงเป็นการเริ่มต้นที่ดีทำให้การก้าวหน้าไปสู่จุดหมายได้ผลรวดเร็วขึ้น 2) ศรัทธาเป็นพื้นฐานการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานเป็นวิธีฝึกอบรม เพื่อการให้เกิดความรู้แจ้ง เจริญปัญญา และ 3) ศรัทธาเป็นธรรมข้อแรกในหมวดธรรมทั้งปวง ถ้ามีศรัทธาเป็นส่วนประกอบแล้วจะต้องมีปัญญาเป็นอีกข้อหนึ่งเสมอ เพื่อควบคุมศรัทธาให้อยู่ในความหมายที่ถูกต้อง

อภิปรายผลการวิจัย

ศรัทธาเรื่องเทพในคัมภีร์พระพุทธศาสนา ศรัทธาเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นพร้อมกับจิต ซึ่งเมื่อเกิดขึ้นแล้ว ก็จะชักนำให้จิตมีการเชื่อในสิ่งที่ควรเชื่อเป็นลักษณะ ศรัทธาทั้งในทางธรรม และเจตสิกธรรม มีความหมายเหมือนกัน คือ การเชื่อที่มีปัญญากำกับ ดังนั้นความศรัทธาเรื่องท้าวเวสสุวรรณนั้น จึงอยู่คู่กับสังคมไทยมาช้านาน นอกเหนือจากความเชื่อด้านพระพุทธศาสนาแล้ว ท้าวเวสสุวรรณ มีบทบาทสำคัญในพระพุทธศาสนา ไม่ว่าจะเป็นในด้านตัวบุคคล และสถาบัน ด้านตัวบุคคล เช่น บทบาทในการช่วยเหลือพระโพธิสัตว์ สวาก สาวิกา ซึ่งการช่วยเหลือในด้านนี้จะปรากฏชัดเจนในสมัยพุทธกาล ส่วนด้านสถาบัน คือ บทบาทในการช่วยคุ้มครองพระพุทธศาสนา สอดคล้องกับงานวิจัยของ ปาสาณ มีแสง (2556) พบว่า เทพอารักษ์ในพระพุทธศาสนาเกรวาท ตามคติความเชื่อโดยที่ท้าวจตุโลกบาลทั้ง 4 ทำ เป็นผู้รักษามนุษย์โลก หรือเรียกว่าท้าวจตุโลกบาล มีหน้าที่สอดส่องดูแลมนุษย์ที่ประกอบผลบุญ อันหมายถึง กรรมดีแล้วไปรายงานต่อพระอินทร์ เพื่อตอนตายจะได้ไปเกิดในสรวงสวรรค์ และได้เป็นผู้รับใช้พระพุทธศาสนาไปตลอด

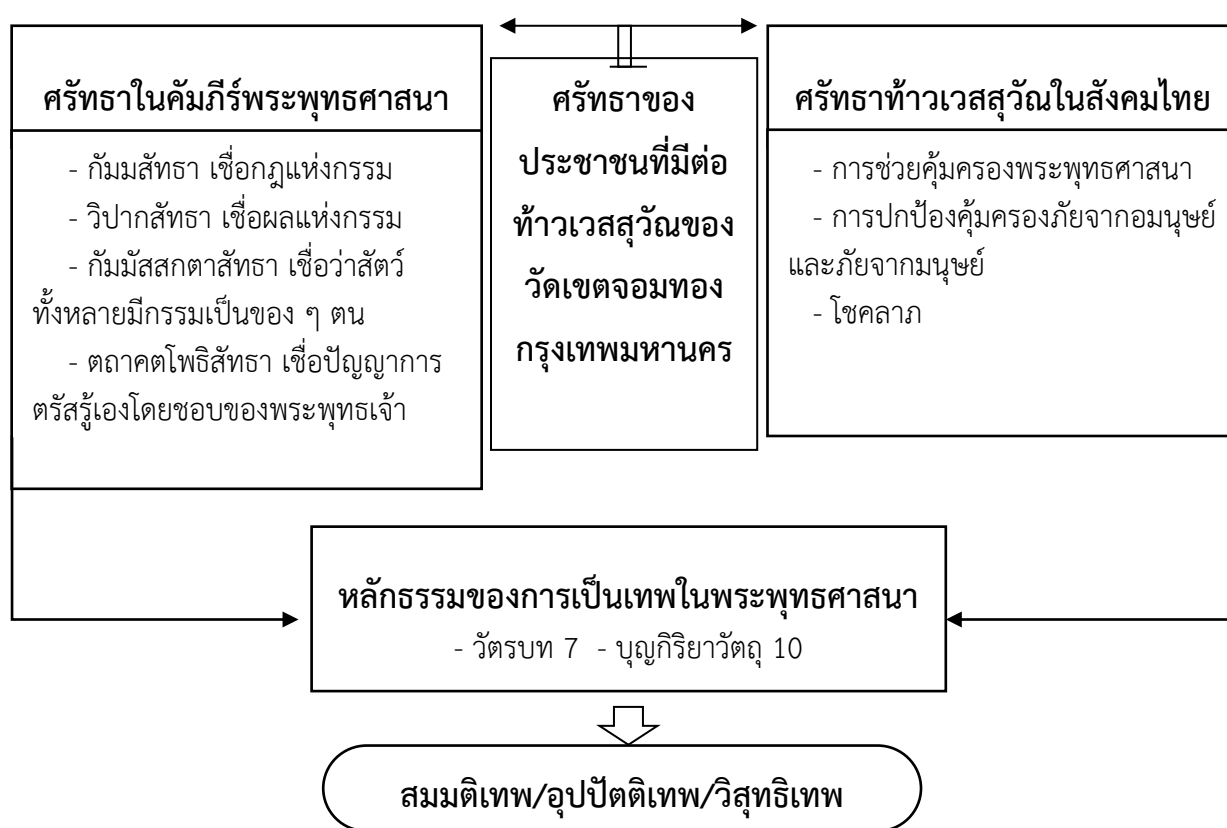
การศรัทธาของเวสสุวรรณที่มีความสำคัญในทางพระพุทธศาสนา พระพุทธศาสนานับการพัฒนาศรัทธาและปัญญาที่ถูกต้องตามหลักคำสอนของพระพุทธเจ้าเป็นหลัก ความจริงที่พระพุทธองค์ได้ทรงค้นพบโดยมิได้ทรงสร้างสรรค์ขึ้นเอง และมีได้ทรงรับคำสั่งสอนมาจากเทพเจ้าหรือพระเจ้าองค์ใดทั้งสิ้น ดังที่กล่าวแล้วนั้น พระพุทธศาสนาจึงนับว่า เป็นศาสนาที่ต่างไปจากศาสนาอื่น ๆ อยู่มาก หลักคำสอนที่สนับสนุนความจริงดังกล่าวนี้คือ หลักคำสอนเรื่องศรัทธาและปัญญา ศรัทธา คือ ความเชื่อ ศรัทธาทางพระพุทธศาสนาเป็นความเชื่อที่ประกอบด้วยปัญญาหรือเหตุผล ซึ่งเรียกว่า ศรัทธาเพื่อปัญญา แม้ว่าพระพุทธเจ้าจะทรงสอนให้คนมีศรัทธา แต่ศรัทธาของพระองค์นั้นต้องผ่านการพิจารณาไตร่ตรองด้วยปัญญาให้รอบคอบเสียก่อน ดังที่มีความเชื่อว่า เทพ ทรงไว้ซึ่งพลังอำนาจเหนือมนุษย์สอดคล้องกับงานวิจัยของ พระอธิการประทุม ปรางมาศ (2554) พบว่า ท้าวเวสสุวรรณเป็นมหาเทพ ผู้มีบทบาทโดดเด่นในด้านการเป็นพ่อค้าผู้มั่งคั่งด้วยทรัพย์สินเงินทอง และเป็นมหาเทพผู้คอยพิทักษ์พระพุทธศาสนา ท้าวเวสสุวรรณ เป็นอธิบดีแห่งอสุร หรือเจ้าแห่งภูตผีปีศาจทั้งหลาย เป็นหนึ่งในท้าวจตุโลกบาลทั้งสี่เป็นหัวหน้ายักษ์ทั้งหลาย และยังเป็นเจ้าแห่งทรัพย์

วิเคราะห์ศรัทธาของประชาชนที่มีต่อท้าวเวสสุวรรณของวัดเขตจอมทอง กรุงเทพมหานคร พบว่า ประชาชนที่มีความศรัทธาต่อท้าวเวสสุวรรณในวัดเขตจอมทอง มีความเชื่อว่า เทพ มีความเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตในสังคมปัจจุบัน เพราะวิถีชีวิตของคนในสังคม ถ้าจะทำกิจการงานใดเป็นพิเศษ ก็จำเป็นต้องสังเวยบอกกล่าวให้เทพทราบ และแสดงความภักดีต่อเทพ เพื่อความสุขสวัสดิ์ เพื่อให้เทพบันดาล สอดคล้องกับงานวิจัยของ ศุภสัณห์ จายนิโยธิน (2554) พบว่า เทพเทวดาและมนุษย์นับถือกันตามธรรม จึงทำให้มนุษย์นิยมเคารพไปทางเทวดามากกว่า แต่อย่างไรก็ตามทั้งสองฝ่ายควรมีเมตตา คือ ตั้งใจดีต่อกัน สอดคล้องกับงานวิจัยของ ชนาภัทร์ วงศ์โรจนภรณ์ (2554) พบว่า ความเชื่อในสิ่งที่อยู่เหนือธรรมชาติ เหนืออำนาจของมนุษย์ธรรมดา ความเชื่อนิสัย ความคิดทั้งของแต่ละบุคคล

และกลุ่มชน เป็นการแสดงความหมายทางอารมณ์ต่อธรรมชาติที่เกิดขึ้น หรืออำนาจของสิ่งลึกลับ และนำไปสู่พฤติกรรมเพื่อหลีกเลี่ยงสิ่งชั่วร้ายหรือผลประโยชน์บางประการ ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของ พระมหาศิริวัฒน์ สิริวัฒน และประยงค์ จันทรแดง พบว่า เทวดาในทางพระพุทธศาสนา การบังเกิดเป็นเทวดาเป็นผลมาจากการทำความดี เทวดามีบทบาทต่อมนุษย์อยู่ 2 ด้าน คือ บทบาทด้านบวก คือ คอยสอดส่องดูแลช่วยเหลือมนุษย์ และช่วยเหลือดูแลพระพุทธศาสนา แต่บทบาทด้านลบ คือ เทวดาที่มักปรากฏในรูปแบบของมาร ที่มาคอยขัดขวางความตั้งใจในการทำดีของมนุษย์

องค์ความรู้ใหม่จากการวิจัย

จากการวิจัยทำให้เกิดองค์ความรู้ ดังแผนภาพที่ 2

แผนภาพที่ 2 องค์ความรู้ใหม่จากการวิจัย

จากแผนภาพที่ 2 แสดงถึงศรัทธาของประชาชนที่มีต่อท้าวเวสสุวรรณของวัดเขตจอมทอง กรุงเทพมหานคร มีความรู้ความเข้าใจในศรัทธาของประชาชนที่มีต่อท้าวเวสสุวรรณ นั้นประชาชนที่มีความศรัทธาต่อท้าวเวสสุวรรณในวัดเขตจอมทอง เชื่อว่า เทพ ทรงไว้ซึ่งพลังอำนาจเหนือมนุษย์ สามารถดลบันดาลให้เกิดผลดี ผลร้ายแก่มนุษย์ได้ ผู้ประสพศให้เกิดผลดี จึงทำการบวงสรวงบูชาด้วยพิธีกรรมต่าง ๆ ดังนั้นศาสนาจึงมีบทบาทสนองความต้องการทางจิตใจคนในสังคมได้เสมอ และกำหนดกรอบของการดำเนินชีวิต ตามหลักธรรมที่เป็นเอกลักษณ์ของตน

ข้อเสนอแนะ

จากผลการวิจัย ผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะ ดังนี้

1. ข้อเสนอแนะในการนำผลการวิจัยไปใช้ประโยชน์

คนที่เชื่อปัญหาการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า ก็จะมีความเข้าใจ และรับได้กับผลกระทบที่ตนมองไม่เห็นว่าการทำเหตุไว้แต่เมื่อใด คือ รับผิดชอบโดยใจจริงว่า ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว สมตามพระพุทธดำรัสที่ตรัสสอนไว้ แล้วจะประพฤติดชอบอยู่ในกรอบของศีล โดยยิ่งขึ้นไป

2. ข้อเสนอแนะการวิจัยครั้งต่อไป

งานวิจัยนี้ได้ข้อค้นพบ ที่สำคัญ คือ ศรัทธาของประชาชนที่มีต่อท้าวเวสสุวรรณของวัดเชตจอมทอง กรุงเทพมหานครสามารถนำไปประยุกต์ใช้กับการเผยแผ่พระพุทธศาสนาโดยควรให้ความสำคัญกับ ความเชื่อของบุคคล สำหรับประเด็นในการวิจัยครั้งต่อไปควรทำวิจัยในประเด็นเกี่ยวกับ หลักธรรมที่ทำให้เกิดเป็นท้าวสักกเทวราช ศึกษาสมมติเทพในคัมภีร์พระพุทธศาสนา หรือ ศึกษาวิสุทธิเทพในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

เอกสารอ้างอิง

- ชนาภัทร์ วงศ์โรจนภรณ์. (2554). การศึกษาวิเคราะห์อิทธิพลของคำสอนเรื่องพรหมในคัมภีร์พระพุทธศาสนาที่มีต่อสังคมไทย(วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต). มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- ไชย ณ พล. (2555). การบริหารด้วยระบบศรัทธา. กรุงเทพฯ: พลัสเพรส.
- ปานิศา มีแสง. (2556). ศึกษาแนวคิดเรื่องเทพอารักษ์ในศาสนาพราหมณ์-ฮินดูกับเทพอารักษ์ในพุทธศาสนาเถรวาท: กรณีศึกษาเฉพาะเทพจตุโลกบาล(วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต). มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต). (2555). พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ. (พิมพ์ครั้งที่ 11). กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). (2551). พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์. (พิมพ์ครั้งที่ 11). กรุงเทพฯ: เอส. อาร์. พรินติ้ง แมส โปรดักส์.
- พระอธิการประทุม ปรางมาศ. (2554). การศึกษาเปรียบเทียบเทวดาในทัศนะของพระพุทธศาสนาเถรวาทกับเทพในทัศนะของศาสนาพราหมณ์ที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท(วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต) มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พุทธทาสภิกขุ. (2545). ไสยศาสตร์ครองเมือง. (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ: อมรินทร์พรินติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- ศุภสัณห์ จายนียโยธิน. (2554). การศึกษาวิเคราะห์ความเชื่อเรื่องจตุคามรามเทพในมุมมองพระพุทธศาสนา (วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต). มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- Damnoen, P. S., Siri, P., Supattho, P. S., & Kaewwilai, K. (2021). The Development of Student Characteristics in According to the Nawaluk Framework of the Buddhist integration of Buddhapanya Sri Thawarawadee Buddhist College. *Asia Pacific Journal of Religions and Cultures*, 5(2), 126–135.